

Шуба Ю.В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

РОЛЬ ПАРАТЕКСТУ В РОМАНІ «ЧАТТЕРТОН» ПІТЕРА АКРОЙДА

Французький вчений Ж. Женетт у своїй книзі «Палімпсести: Література у другому ступені» (1982) запропонував п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодії текстів: інтертекстуальність як співприсутність в одному тексті двох або більше текстів (цитата, алюзія, плагіат і т.д.); паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовка, епіграфу, післямови і т.д.; метатекстуальність як коментар та критичне посилання на свій предмет; гіпертекстуальність як висміювання та пародіювання одним текстом іншого; архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів (цит. за: [1, с. 227]). У наступній своїй праці «Seuils» (англійський переклад «Paratexts: Thresholds of Interpretation») Ж. Женетт детально розглянув типові приклади паратекстуальності, починаючи із заголовків і присвят до критичних коментарів на обкладинці, та виділив в межах паратексту перитекст («навколо тексту») і епітекст («навколо книги»). Перитекст складається з елементів, що безпосередньо є структурними частинами художнього твору, наприклад, ім'я автора, заголовок, підзаголовок, епіграф, передмова, присвята. Термін «епітекст» застосовується науковцем для позначення тих мовних жанрів, які знаходяться за межами книги, але інтертекстуально пов'язані з нею [4].

У нашій розвідці ми розглянемо, яку роль зіграв паратекст у романі «Чаттертон» британського письменника Пітера Акройда. Хоча зазначений твір часто ставав об'єктом наукового інтересу дослідників (Алберс С., Делгадо В., Петрусь О., Струков В.В., Фінні Б., Хеннінем У., Шіллер Д.), питання ролі паратексту в цьому романі є нез'ясованим.

Одним із знакових елементів у структурі паратексту є ім'я автора твору (у літературі постмодернізму скриптора). Пітер Акройд – сучасний британський романіст-постмодерніст, критик і біограф, який надзвичайно цікавиться історією і культурою Лондона. Його технічно інноваційні романи презентують нетрадиційний погляд на історію і належать до жанру історіографічної металітератури. Усе зазначене знайшло відбиток у неовікторіанському романі «Чаттертон» (1987), у якому П. Акройд пропонує власне бачення життя і смерті поета-самогубця XVIII століття Томаса Чаттертона, обігрує загальновідомі історичні факти й імена, пов'язує минуле з теперішнім. Дія твору розвивається у трьох хронологічних площинах – наприкінці XX століття

(основна частина розділів), в середині ХІХ і в другій половині ХVІІІ століття. П. Акройд проектує на три різні епохи історію невизнаного і самотнього поетичного таланту Чаттертона, переплітаючи долі персонажів різних історичних епох.

Аналізуючи чисельні прояви паратекстуальності в романі «Чаттертон», слід зазначити, що особливої уваги заслуговують заголовки твору, який має референтно-алюзивний характер і є влучною іронічною квінтесенцією твору; авторські «передмови» та епіграфи, застосування яких набуває особливої популярності у британських митців доби постмодернізму. Паратекст у романі розпочинає витончену гру, яку майстерно веде британський митець на сторінках роману «Чаттертон». І, якщо ім'я «Пітер Акройд» і назва твору «Чаттертон» на обкладинці запрошують читача залучитися до розгадувань таємниць Томаса Чаттертона, поданих крізь призму сприйняття британського романіста, то власне гра в романі починається з перших сторінок, коли П. Акройд надає «енциклопедичну статтю» про Томаса Чаттертона, яка насправді є лише імітацією, оскільки письменник не дотримується наукового стилю та дослівно повторює деякі вислови з фальшивої сповіді Чаттертона: «*He told her that she had 'found a treasure, and he was so glad, nothing could be like it'; 'he fell in love...'*» [3, с. 6].

Оригінальним є знайомство читача з головними персонажами роману – на початку твору після енциклопедичної статті про Чаттертона письменник наводить чотири маленькі різностильові уривки за участю персонажів різних історичних епох, що створює рекламний ефект. Наведені уривки не увійшли до розділів роману, вони виконують функцію авторських «передмов» і містять інформацію, що доповнює загальну картину розвитку подій і при бажанні могли б бути частинами відповідних підрозділів твору про Чаттертона.

Гра ведеться з читачем і при використанні епіграфів з поетичного доробку Чаттертона, що передують трьома розділами роману, та з рядків сонету Мередіта, з яких всередині підрозділів починаються описи роботи над картиною. На відміну від заголовка, який не містить достатньо інформації для демонстрації авторської інтенції, епіграф у більшості випадків конкретизує тему наступного тексту і може бути інтерпретований читачем, тим самим сприяючи формуванню попередньої погляду читача на факти, що описані у подальшому тексті. Ці епіграфи інтригують читача та натякають на те, що має статися з героями твору. Використання епіграфів не є новим у літературі, вони були характерні для літератури ХІХ століття, створюючи зв'язок між літературними і культурними явищами минулого і теперішнього й одночасно акцентуючи увагу на знакових подіях у творі. Епіграфи обиралися із загальновідомих творів, цитувалися мовою оригіналу,

змістовно дублювали заголовок і підтримували думки автора. Вони надавали автору додаткову можливість відтворити свої роздуми під прикриттям маски.

У добу постмодернізму, для якого характерна еkleктика й інтертекстуальність, письменники знову звернулися до епіграфів як структурної складової твору. Разом з тим, враховуючи захопленість у ХХ столітті різноманітними шифрами і постмодерністською ідеєю кодування, епіграф стає зашифрованою ідеєю твору чи розділу, забезпечуючи діалог культур, епох, автора і читача. Епіграф, на переконання О. Толстих, створює у читацькому сприйнятті асоціативне тло, необхідне для розуміння особливостей історичних подій і характерів [2, с. 21].

Ж. Женетт виділяє чотири функції епіграфу. Першою функцією епіграфу є коментування, інколи авторитетне, що пояснює і виправдовує заголовок тексту, а не сам текст. Друга функція епіграфу полягає у коментуванні тексту, зміст якого він опосередковано передає або акцентує. Цей коментар може бути очевидним, хоча частіше його зміст не буде зрозумілим чи підтвердженим, поки читач не прочитає усю книгу. Згідно третьої функції епіграфу, важливим є не те, про що говориться у епіграфі, а саме його автор та відчуття додаткової підтримки, яке виникає завдяки вільному використанню чужого слова замість вступу чи присвяти. І останньою функцією епіграфу є його присутність у тексті, тобто це – ефект епіграфу, чия присутність чи відсутність сама по собі маркірує період, жанр чи навіть розгортання літературного твору [4, с. 156–160]. Рядки з поезії Чаттертона, обрані в якості епіграфу до розділів роману, виконують всі вищезазначені функції. Вони виправдовують заголовок роману, коментують зміст розділів, виступають у ролі присвяти і є маркером постмодернізму. Але їм притаманна ще одна важлива функція – зібрані усі разом вони відтворюють історію життя самого Томаса Чаттертона, утворюючи щось на зразок поетичної автобіографії поета, хоча обрані вони з різних творів юного поета. Наприклад:

*«Strayt was I carry'd back to tymes of yore
Whylst the Poet swathed yet yn fleshlie Bedde
And saw all Actyons whych han been before
And saw the Scroll of Fate unravelled
And when the Fate mark'd Babe a come to Syghte
I saw hym eager graspeynge after Lyghte»* [3, с. 86].

Епіграфи зберігають оригінальну мову часів Чаттертона, яку пізніше стилізує П. Акройда для написання сповіді Чаттертона.

Підкреслимо, що в якості епіграфів до розділів та змістовних підрозділів П. Акройд використовує вірші не тільки Томаса Чаттертона,

а й Джорджа Мередіта. Рядки з сонету Мередіта розпочинають частини роману, що стосуються подій XIX століття, виконуючи в основному функцію коментування подій самим поетом, хоча авторство є тут також важливим. Наприклад, перший епіграф, який розпочинає відповідні частини твору, налаштовує читача на любовну інтригу і можливий адюльтер:

«You like not that French novel? Tell me why.

You think it most unnatural...

Unnatural? My dear, these things are life:

And life, they say, is worthy of the Muse» [3, с. 142].

На подібну думку наводить і сама назва сонету – «Сучасне кохання. Сонет 25» (*Modern Love. Sonnet 25*), який частина за частиною наводиться в романі в якості епіграфу. Епіграф паралельно з основним текстом розкриє історію нещасливого кохання Мередіта. Епіграф стає певним вступом до розділів і своєрідним імпульсом, що викликає у читача низку власних асоціацій, та дає поштовх для розвитку подій.

Отже, паратекст суттєво розширює площину художнього твору, створює ефект очікування, сприяє ігровим інтенціям романіста і залучає читача до гри, надає достовірності новим поглядам на події минулого.

Список використаних джерел:

1. Ильин И.П. Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 1996. – 254 с.
2. Толстых О.А. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература : интертекстуальный диалог (на материале романов А.С. Байетт и Д. Лоджа) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (английская литература)» / О.А. Толстых. – Екатеринбург, 2008. – 24 с.
3. Ackroyd P. Chatterton / P. Ackroyd. – London : Penguin Books, 1993. – 249 p.
4. Genette G. Paratexts: Thresholds of Interpretation / Gérard Genette; tr. by Jane E. Lewis. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1997. – 427 p.